

Sámediggi
Sámedigge
Saemiedigkie
Sametinget

Sámedikke Iellembirásprográmma
IELLEMBIRÁS

EALLINBIRAS/ JIELEMEN BIJRE

---

*Sáme vuojno milta li gájkka ássje
birásássje – dajna gá birás
guosská gájkka bielijda mijá
iellemis ja mijá birrasis. Danen
dát prográmma iellebirrasav
tjalmmi - mijá iellebirrasav – ja
gák nanos iellebirrasav
boahhteáiggáj máhttep suoddjit.*

Dáhkkidum Sámedikke állestjáhkanimes 090219

Mijá ulmme: Fábmogis & nanos sáme viessombirás

Mij sihtap fábmogis Sámeednamin viessot, man vuodo l nanos luonndo ja viesso sáme kultuvrra. Ulmusj ja luonndo galggaba guhkesájggáj máhttet ádstuvvat ja nannusit ávdeduvvat aj rievddaduvve ájggáj. Goappátjagá luonndo ja kultuvrra Sámeednamin galggaba valljudahkan dábdut aj álggolin mijá.

Gávvá: Marie Enoksson.

Sisadno

*Muv birás – muv vájmmo!**

1 Sámedikke birásvuojnno	5
Sámeednam	5
Mijá aktisasj árvvovuodo	5
Viessomfábmo.....	6
Rievddadus	7
Rasjesvuohta.....	7
Ájnna ednam – vijddáp vuojnno	8
Mijá ávdásvásstádus	9
Gäjnno ávddäljguovlluj	9
2. Ájggom /Vuorodibme / Ájggeperspektijvva	11
3. Iellembirás: Sámedikke ulmme ja oasseulmme	12
Mijá gájkásasj ulmme: Fábmogis & nanos sáme birás	12
Mijá gálmma oasseulme	12
Viesso iellembirás juohkka aktaj!	12
Árbbedábak máhttudahka	12
Balánsesidum ávdedibme	13
Gänna l ávdásvásstádus masi?	14
Duv ávdásvásstádus	16
Gájkaj ávdásvásstádus	17

*Muv birás – muv ávdásvásstádus!***

4. Ájggepládna – Dahkoprogramma 2009-2012	20
2009-2011.....	20
2012.....	20
4.1. Ulmmejuogos 1 Sáme sebrudahka	21
Ájggom.....	21
Ulmme.....	21
Sámedikke ánbuurge.....	21
Dájma 2009 – 2010	21
Dájma 2010 - 2012	21
4.2. Ulmmejuogos 2 Sámedikke doajmma	22
Ájggom.....	22
Ulmme.....	22
Sámedikke ánbuurge.....	22

---

* *Min miljö - mitt hjärta!*

**Min miljö – mitt ansvar!*

Dájma 2009 - 2012	22
4.3. Ulmmejuogos 3 Sámedikke tjuottjodibme	24
Ájggom.....	24
Ulmme.....	24
Sámedikke ánburgge.....	24
Dájma 2009 – 2010	24
Diedoht tjoahkkat, diededibme.	24
Dájma 2011 – 2012	24
5. Budjähhta 2009-2012.....	25
6. Gáhttjom	26
7. Ávdep sáme birásbarggo.....	26
8. Referensa.....	27

1 Sámedikke birásvuojnno

*Från en höjd
på ett högt fjäll
en syn
svår att berätta om*

*Bortom höjderna
virolade ett moln
Jojken kom
Nere i dalen
brusade forsen*

*O jord
du vackra
Mitt eget land*

*Du knyter mig till dig
med mjuka band
och älskar mig i din varma famn*

(Paulus Utsi)

Sámeednam

Mij sáme lip Sámeednama iemeálmuk. Mijá álmuk la állu dálutjis dájn ednamijn árrum ja ednamijt ja tjátjijt alvvát ja várrogisvuodajn tjuottjodam. Mij lip oasse Sámeednama luondos. Mijá iellema - mijá äládusá ja kultuvrraháme – hiebaduvvi luondo vaddem- ja válldemmáhttelisvuoda milta váni dássjidime dagi.

Mijá tjiegnalis aktavuodav luondujn la vájvve bágoj tjielggit. Viessot luondon ja bierggit dassta majt luonndo vaddá, dalá aktavuodav vaddá mijá ja luondo gasskaj (juhtusij, nubbe nuppijn). Mij ásskop viesso viessomvuohkáj Sámeednamin, mijá árromsadjáj. Jus mij – jali soames ietjá –

luondov bájsstá de mijá kultuvrra aj vahágahteduvvá.

Sámeednama birás la rassje. Fábmogis luonndo rávkká mij lip oalle várrogisá.

Mijá äládusájda li árbbedábak háme agev guhkesájggásasj vuojnno ja nanos viessomvuoges álggám. Jus luonduk ávdeldime vádnun muhtem bájken de máhttin ietjá bájkijt ávkkít ja anedum bájke vuojnadit. Dát luonduk iesjnjuolggim ájn gávnnu mijá árbbedábak äládushámen ja ádá äládusáj ávkkima baktu, valla li ájtedum jali hiejtuduvvamin. Sáme aktijäládusvuoge sadjáj ienebut avtagasj luonndoávkkim málssásuvvá.

IELLEMBIRÁS

= sáme viessombirás

= sosiálak
kapitála

&

luondo
kapitála

Aktavuoda

Giella

Aktisasjbargo

Máhttudahka

Ássko

Várrogis vieesomvuohke

Ávdásstádus

Juojgos

Diehto

Aktisasjuohta

Fässta

Ednam

Biegga

Ájmmot

Jasskavuohka

Ráfe

Biejvve

Tjáhtje

Liekkavuohka

Ábnasa

Jahkeájge/Rytma

Ruge

Ruge

Mijá aktisasj árvvovuodo

Mijá giella giehttu gasskavuodama birra luonduj ja guhtik guojmáma. Dat la

dárbas rájddo diedojt buolvas buolvvaj dálvutjit. Giella anet aktelisvuodav kultuvrak rievddadusáj bálij. Gå giellastruktuvrav boarkki de vájvet mijá ájnas máhtov vijdábut doalvvot gåk luondov suoddji, ja muhttijn ga ij la máhttelis. Giella l buoremus vuohke gájkajda diededit mijáj gájkaj ávdásvástádusáv luondo ekologak balánsav anodittjat.

Mijá iellemvuojnno la vuodon mijá aktisasj árvvovuoduj ja ávvá vijdep la gå dássjá sámegiella. Sáme vuojno milta luondon la viesso siello, mij garrasit la allevärálda luonndovuojno vuosstij. Mijá luonndovuojno mijá árvojt la hábbmim, dábijt, sosiálak hámiijt ja aktavuodajt.

Árvvovuodov dádjadit ja nubbe nuppev árvvon adnet viertti gájkajda buorren gullut. E galles, jus ávvá aktak allevärálda kultuvran, la mijá gielav ja mijá árvvovuodov oahppam. Dat vaddá midjiij dábdov sij e mijáv duohtan válde. Danen aj de gávnnuji állo ávdáduomo, ienemusát diehtemahtesvuodajn jali boastodádjadimijn vuodon – uddni vilá.

Aktisasj árvvovuodo dahká gasskavuodajt ietjá ulmuttjijda ja dahká máhttelissan guhtik guojmáma dádjadit. Mij háhttujma oahppat allevärálda árvvovuodov mav koloniserijiddje fábmog buvtij; ristalasj jáhkkudagáv, tjállemgielav, rumájielav, luonndodiedakvuodav, pedagogikkak, juridikkak ja kapitalistak gielav ja de mañemus vil aj dárogielav (vuona dárogielav, suomagielav, ienngisgielav ja iehtjádijt).

Báktji vuojnodibmen ja sierra árrot. Mij guddnedip mijá ájttegiijt ja árvvon adnep máhtosa ja vijsesvuodasa. Le ájgge mij ruoptus válldep iehtjama gávnnumrievtesvuodav. Mij lip ávvusa ja tjávllá iehtjama tjáppa luondo ávdás, mijá tjiegnalis aktavuodas luondujn ja mijá tjiegnalis máhto ávdás gåk várrogisát

luondov ávkki. Mij sihtap mijá diedoj ságastallamav boannodahttet nanos boahhteájjgáj – sierraláhkáj Sámeednamin, valla aj álggolin. Dássjá stuoráp dádjadime ja aktisasjbargo baktu máhttep aktisasj boahhteájgev hábbmit.

Viessomfábmo

Mijá máhtto stuor rievddadusáj bierggit ja vijdábut ávdeduvvat la moattet vuodos. Guoddelis luonndo valjes biologak moattevuodajn ja álles, aktijanedom luonndo la ájnas ávdeldibme (luondo kapitála). Danja bále la mijá máhto vuodo guhkesájjgáj ávdeduvvat iehtjama sosiálak

Merka, ma luondo kapitálav ja sosiálak kapitálav lasedi, sámmi bále aj viessomfámov Sámeednamij lasedi. Tjuovvo miehttijiddje li buojkulvisá ma álles systemav máhtti nannit.

- Viessomvuohke mij rentas viessu
- Bájke tjuottjudus

Moattevuohta

- smávep nanos vidnudagájs
- bájke elfábmo smávep fábmogáldojs máhttelisá ádástuhteduvvat
- bájke biebbmo
- árbbedábak máhttudahka
- hiebadum tjuottjudus
- aktisasjvuohta
- rytma

kapitálas mij merkaj ekonomak moattevuodav, kultuvrak moattevuodav ja doajmmammoattevuodav.

náv gák lip hárrjámam. Danen la rasjesvuodav ájnas unnedit.

Sámeálmumuk la állo rievddadusáj viessum. Dálátij lip agev rievddadusáj duosstum iehtjama kultuvrajn ájmon. Dat diehto ávdutjis midij dárrov boahhteájggáj vaddá. Vidjura máhtti buorránit jus mij dájmalattjat rievddadusájda oassálasstep ja jus diedojs mijá boandás kultuvras ja máhtos oahppap.

Dálkádakságastallam väráldin uddni ienemusát “dálkádakrievddadusáj” tjalmmi. Álu dav juohká állo unnep ásjida ja de symptomajt vuostelt gávnadijn teknikak tjoavddusijt. Diedon la ájnas

Dáhpadusá ma bárru luondo kapitálav ja sosiálak kapitálav, lasedi rasjesvuodav Sámeednamin. Tjuovvo boadádallama ja rievddama li buojkulvisá ma máhtti álles systemav ráhttit:

- ávdánibme man vuodon la rájádís sjaddam, stuoráp luonndodássjidibme ja ednambiejsstem
- Sálggaábnasa, duolvadime
- skidárdidáje viessomvuohke mij kapitálav bárrá
- luonndoháhkánime
- dálkádakrievddama
- tjuorbes tjuottjodibme mij hiebadahkesvuodav tsaggá ja stuoráp ávkkimijt luondon ávdet
- sosiálak sierravuohka ja marginaliserim

dálkádakrievddadusáv vuostedit ja ádá teknikav adnet, ja aj ávdedit. Sáme vuojno milta dát ij la nuoges. Ij ávvá gáktuk.

Mijá állesvuoynos diehttelis vierttip gáhttjat dajda árijda ma li dálkádakrievddama duogen, degu dal industrialiserim, väráldahttem, mijá viessomvuohke, mijá

oasestimhárrjámame, lasse ájmodis stuor luonndobiejsstema ja náv vil. Dassta tjuovvu unugis gatjálvisá ja unugis rievddadusá gájka lábdájn ja gájka guovlojda. Ulmuttijn, fábmudagájn, ráddidusájn ja vidnudagájn la ávdásvásstádus gehtjadit vaj álgaduvvá. Danga bále li aj állo rievddadusá boannudahkan mijá sebrudahkaj ja aktisasjvuohkej gá duosstap rievddaduvvat ja luovvanit mierredidje avtakultuvrak ávdedimdáttos.

Ájanna ednam – vijddáp vuojnno

Ávdádál vihttaláklágo luondov bájnijma ienemusát iehtjama bájke (dajvak) lábdán. Mijá dagoj tjuovvusa oadtjun njuolgga ja tjelgga báhtusijt mijá lahkabájkijn. Bierggima diehti lij dárbo várrogis árrot ja ávdásvásstádusáv válldet. Gájka ábnasijn lij árvvo, bátsidísá ettjin gávnnu. Dallusj viessomvuohke lij degu dahppam systema ja oalle nanos. Mij adnep ájn la ájnas várrogisát barggat mijá lahkabájkijn vaj ep lagámus luondov vahágahte.

Dájna tjállagijn sihtap sámmi bále dáttodit vaj mijá ávdásvásstádusá stuorudahka uddni l oalle stuoráp gá gák lij guovte buolva ávdáda. Uddni li ávdeldime sieldesláhkáj rievddam. Mij lip aj oasse värálda oestimgálgádagás viessomvuoge ja oassásij válljimij baktu.

Mij diehtep luondo ávkkim väráldin luondov ja ulmuttijt bájnna ednamgievle nuppen bielen. Ep desti iehtjama bájken tjuovvusijt moattet dagoj vuojne. Väráldahttem miedet viessomvuogev man vuodo li värálda luohko. Álke l tjalmijt tsábttsit ja ij diehtten dahkat – valla dat ij la rievtes ietjá ulmuttijn vuosstij jalik luonnduj ietjá guovlojn väráldin.

Mij dábdádp aktisasjvuodav ietjá ulmuttijn, állagasj daj álgoálmugij gudi aktan

dálkkerievddadusáj ja väráldahttemij
dábddi avta stuor jali ájn stuoráp
gähttjalimijt ja rievddadusájt ietjasa
viessomin. Mij ep sidá viehkken
ávdeldimijt nievredit iehtjádij viessomijda
(goappátjagá ulmuttijda ja luonnduj). Miján
li máhttelisvuoda válljit. Mijá
viessomvuohke l ehtak ássje. Mijá
ávdåsvåsståduv viertti danen vijddot ja
väráldahteduvvat.

*Vi måste ge oss iväg
Då det blir allt trängre
Men vart?*

*Livet går inte vidare
Eller bättras
Om vi inte hjälper oss själva
Men när?*

*De trygga orden finns
De kommer om vi kallar på dem
Men när
[med vilket språk?]**

*Att se vårt dyrbara liv
Som utställning
Det uthärdar vi inte
Eller gör vi?*

(Paulus Utsi)

Mijá ávdåsvåsståduv

Tjoavddusav dakkár värálda gähttjalibmáj
nåv gåk dálkådakrievddadus la, máhttá val
aktisasj ávdåsvåsståduván gávnnat. Dajna
gå gájka lip luondos oasse la miján aj
máhttelisvuohta ávdåsvåsståduv válldet
ja tjoavddusis oasse árrót.

□ □ Författarens anmärkning

Jus ep balov mijáv dibde gállnadit, jus
várríp iehtjama värron ávvå gåktuk adnet,
de máhttep buoredit ja rievddadit mijá
ávdeldimijt viesso Sámeednamij. Vuojnnep
dálkådakrievddadusáv signálan jali
márkkan vaj gájka vierttip
ávdåsvåsståduv válldet ja oassen buorre
rievddadussaj árrót.

Adnep oalle ájnnasin mij ganudasstep ja
ávdåsvåsståduv válldep dajn bájkiñ
gånnå ietja máhttep bájnnat. Mij lip ájnas
oasse tjoavddusis dakkár gähttjalibmáj.
Mijá dårja l gäjnov ávdådålijjuovlluj
vuosedit.

*Vakna, sov dig ej till döds
Du har arv från far och mor att vårda
Lyssna på rösten inom dig
rösten inom dig*

*Din egen röst manar dig
ta ansvar för släktet*

*Lyssna på din egen röst
din egen röst
Var glad, sjung glatt
sjung som fågeln*

*Hör naturens uråldriga röst
uråldriga röst
Hör hur vackert den klingar
hur vackert den klingar*

(Paulus Utsi)

Gäjno ávdådålijjuovlluj

Mijá kultuvra vuodon la viessom gånnå
ulmusj ja luonndo libá aktavuodan nubbe
nuppijn. Dan vuodon la iesjbierrgim mij

åvdelt tjiegnalis máhtojt, rabás mielajt ja
iesjrádad åvdåsvåsståduåv goappátjagå
aktugattjaj ja aktavuodan. Dåbdodo
luonnduj ja nubbe nubbåj la midjij dåhpen
dålusj åjges årrum. Mij lip mihå dan åvdå
ja dat la aj ålggem Sámediggåj håbbmitjit
såme ulmijt aktisåsj boahtteåjggåj.

Dån tjållagin håbbmip mijå ulmijt ja mijå
vuojnov nanos ja fábmogis såme birrasij -
boahtteåjgge mijå ednamij ja mijå
ålmugij. Mij åhtsåp våsståduåjå
gatjålvisåjda: Makkår våråldin lip viesutjit?
Makkår viessomhåmijt sihtap årbben mijå
månåjda ja åhkkovijda/åddjovijda vaddet?
Gåk máhttep åvdedimev oadtjot mij mijå
kultuvrraj håhpå, åvdedibme mij luondov
suoddji ja åvddånahttå vaj ulmusj buoragit
viessu ja máhttå åvddånit?

Såmedigge åvdåsvåsståduåv vålldå
buorep viessombirrasij ja jiermmås
åvddånibmåj. Åvddånibme mij luondov ja
ulmuttij rievtesvuodav suoddji – aj ietjå
våråltåsijn. Dåjna progråmmajn Såmedigge
gåhttju aj juohkka ulmutjav Såmeednamin
iesj åvdåsvåsståduåv vålldet ietjas årgan ja
dåjmalattjat oassålasstet dån prosåssaj. Jus
mij gåjka aktisattjat ja boahtteåjggåj
barggap de Såmeednam fábmogissan
sjaddå ja bierggi daj gåhttjalimij ma li mijå
åvdån. Mij ep åjgev måhte gålådit.

*Elden som värmer ditt väsen
närs av glada tankar
och goda leenden.*

(Paulus Utsi)

*Vackra tankar
skapar varm gemenskap
gör fula ord sköna
väcker värme
som kan ta hand om nya
vackra tankar*

*Glada tankar vidgar
vägen till hjärtat*

2. Ájggom / Vuorodibme / Ájggeperspektijvva

Ájggom

Prográmma ájggom la:

- Vuodon árrat ja álgo állas
Sámedikke doajmmaj
- Biejadit ulmijt nanos ja fábmogis
sáme viessombirrasij
- Miellodit sáme birásvuojnujn ja
álgadimijn

Prográmma galggá árrat:

- álgo mij tjielggi guhkesájggásasj
sidodav ja rahtjalisvuodav ulmijda
"nanos ja fábmogis Sámeednam"
- vuodotjállagin dagátjit sniváp
dahkoprogrammajt ja plánimnävojt

Vuorodibme

Unnedittjat rasjesvuodav ja tjielggasit
viessomfámov Sámeednamin ádâsis hássat
galggá Sámedigge vuorodit tjuovvo
suorgijt:

- Sáme máhtojt tjalmmit
- Mierredit guovlov nanos sáme
ávddânbmáj ja giehpedit prosjevtajt ja
álgadit dajt duohtan dahkat
- Rávkkat ja duohtan dahkat gâk ietja
gárttjodip dálkádakbájnnevav –
rievddadime baktu oasestimhámijt
masijjnaj hárráj,
enersjiddjadárbojt/elfábmoadnevav,
ábnasválljimav
- aktanbarggat sisi ja álgobuj

Ájggeperspektijvva

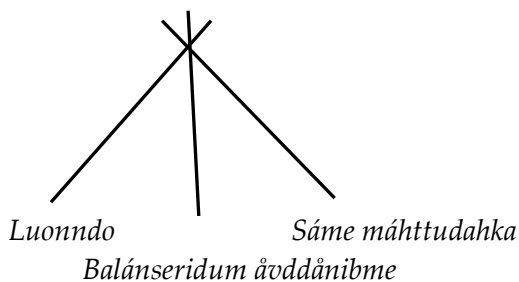
Sámedigge galggá lagámus lågev jage
vuorodimij ja miellogisvuoda baktu
barggat vaj mijá birásvuojnno galggá
gâjnov midjij allasimme ja sebrudahkaj
birrusin vuosedite.

3. Iellembirás: Sámedikke ulmme ja oasseulmme

Mijá gájjkásasj ulmme: Fábmogis & nanos sáme birás

Mij sihtap viessot fábmogis Sámeednamin man vuodo l goappátjagá guoddelis luonndo ja viesso sáme kultuvrra. Ulmutjin ja luondon la guhkesájjgásasj máhtto ietjas ádstuhttet ja nannusit vijdábut ávdeduvvat aj ájgijn stuor rievddadusáj. Goappátjagá luonndo ja kultuvrra Sámeednamin aneduvvá boannudahkan väráldij.

Mijá gálmma oasseulme

Viesso iellembirás juohkka aktaj!

Guoddelis iellembirás la vuodon ulmuttij, juhtusij ja sjattoj viessomij ja ávdedibmáj. Ednama ja tjátje ávkkim galggá aktan luondo vaddemijn ja mijá válldemijn, bissot váni luondo dássjidime dagi. Ávkkim ij galga val ekonomak ássjen árrrot. Mij rahtjap balánsasj ja guoddelis ávkkimij. Buktaga ja buvtasháme ma Sámeednamav bári galggi binnot.

Luonndo- ja birássuodje háhttu allagit vuoroduvvat gájjka sebrudaksulladimijn ja diehttelis oassen sjaddat juohkka ednam- ja luonndoadnemij. Gájjka dájma ma ilmev, ednamav ja tjátjev sielggiji háhttuji hiejtduvvat.

Árbbedábak sáme máhttudahka¹

¹ Árbbedábak sáme máhttudahka

Mij lip nanosvuohtaássjedábdde.

Nanosvuohta l agev vuodon árrum mijá bissomij, ja mijá sebrudahka máhtij vijdábut dan diehti ávdeduvvat. Ájnas la máhttudagáv áhtsát danna gánná máhttudagáv gávnna, buojkulvissan sáme aktisasj máhttudagán gák válldemav baret ja ednamijt tjuottjot. Mij dárbaHIP dav máhttudagáv várrit gá guhkesájjgásasj nanos sebrudagáv dahkap. Átsádibme mijá árbbedábe máhttudagá birra midjij máhttelisvuodav vaddá ádá histárjjáárvustallamijt dahkat, dálátjav guoradit ja boahhteájgev hábbmit.

Danen galggap mijá iehtjama átsádimmáhttudagáv bajedit, tjoavddusijt mijá kultuvran áhtsát ja vijdábut ávdedit mav álmugin uddni adnep. Vuostak galggap mujttet ja anodit mijá máhttudagáv. Galggap máhttudagáv átsádit állesvuojujn mij mijá kultuvran ja filosofidjan la viesso. Nanosvuohtabielen li sosiálak vidjura, histárjja, kultuvrra ja rievtesvuoda. Nanosvuohta galggá aktijdimtemán sáme átsádallamij sáme kultuvra birra.

Mijá átsádallamin galggap aj máhttudagá materiálak, sosiálak ja mentálak storrudagáv gehtjadit. Dakkár átsádallam háhttu bájke lábdán árrrot dajna gá árbbedábak máhttudahka l bájjkáj tjanádum.

Balánsferidum ávdedibme²

Máhttudagá ádá ja árbbedábak aktijdahttem

Mijá ulmme l mijá iehtjama kultuvra birra
átsádit ja gák nanos viessomvuohkáj ja alla
viessomkvalitáhttaj áledip viessoma
álkkedime baktu ienni gá gálojt lasedit.
Válldep goappátjagá ádá ja árbbedábe
máhttudagáv duohtan ja galggap ávkkít
buoremus diedojt ávdedime diehti.

Nanos ávdedime vuodon la ávkkás
balánssa árbbedábak ja ádá máhttudagá
gaskan. Jus smidás teknijkka addnu mijá
árvudallamij de ij viessombirrasav biejste
jalik mijá varresvuodav– náv gák álu
uddni.

---

² Balánsferidum ávdedibme

Gänna l ávdásvásstádus masi?

Juohkka lávkke l ájnas oasse vijdábut bessat ja ulmijda állet. Mijá buorremannam la juohkka ulmutja duogen.

Sámedikke ávdásvásstádus

Oasseulmme Luonndo:

Sámedigge ájggu hássat háhttu-nävojt ja merkajt ma dájt prinsijpajt tjuovvu:

- slájaj viessombirás ja ekosystemma suoddjiduvvá
- gájkka dájma li várrogisvuohtaprinsijpa milta
- luonndoávkkim galggá guhkesájggásasj nanos vuoge milta
- llmmeduolvvima sáme dájmajs binnu
- tjátjij, jiekkij, jávrij ja tjátjadagáj duolvvim binnu
- vahágis ábnnasij adnem hiejteduvvá ruvva máhttelis
- luonndo rájnnasin aneduvvá bahás gádodik bátsidisájs, ja ábnnasijjs ma biologak moattevuodav ja ulmutjij varresvuodav ájtti
- Gärddádímájádusáv anet (binnedibme, ádásisadnem, ádásisdahkam):
  - oasestibme unnu
  - álles ádásisadnem árvuk ábnnasijjs (ma ienemusát li bátsidisá, buojkulvissan: muora, kompoassta, biogássa)
  - ádásisdahkam gájkas majt ij máhte ádásisadnet (gänná máhttelis la)

Oasseulmme Sáme

Máhttudahka:

Sámedigge galggá arvusmahttet ja giehpedit átsádimev, diehtotjoaggemav ja ádásisbajedimev árbbedábak máhttudagás vuostatjin dájnsuorgijn:

- **Biebbmo:** biebbmoábnnasa, gárvvim ja vuorkkim
- **Varresvuohta:** sáme dálkasdiedo ja varresvuohtabagádime ja máhttudahka biktasij ja ábnnasij birra dálkkebieggima diehti
- **Bidtjim:** bájke bidtjimrusta ja dálkádakhiebadum arkitektuvrra, bittjiga (dálkádaksmidás sadje ja náv vil), bidtjimájggoma
- **Áládusá:** sáme máhttudagá sierralágásj áládusájn buojkulvissan boatsojsujtto, bivddo, duodje, hábbmim, ^{smávednambarggo}
- **Giella:** giella gávvi mijá aktavuodav luonnduj ja viessomij ja danen la ájnas suoddjit birásvuojno guovlos aj. Sámedigge ietjas giellaprográmmaj vuoset
- **Oahppam:** sáme máhttudahka oahppamis birásaktavuodan, degu gák ávdebut áhpajma luonnduj jáhkket ja nubbe nubbáj, gák mij áhpajma ájnas máhttudagájt ja luonndodájdimev ja álobujt
- **Aktavuoda:** sáme máhttudagá degu dal viessomvuoge birra luondo hárráj (aktavuoha ja aktisasj barggo juhtusij ja luondujn (dálkke, dálkádahka, jahkeájge, luohko)); Aktisasjvuohta ulmutjij gaskan (sebrudakhábme, sijddavidnudakhábme boatsojsujton ja náv vil); aktavuoha jahkeájgij – rytma luonndoávkkimin jahkeájgij hárráj
- **Tjuottjudus:** vuoge luonndoluohkkotjuottjudusá birra

Oasseulmme Balánseridum

Ávdedibme:

Enersjiddja ja doalvvom: *Sámedigge galggá viehkken giehpedit fábmogiesse viessomvuogev ja fábmogiesse áládusájt unnedit ja*

- rávkkat buojkulvissan várrogis motávrrávuojánadnemav; birásbuorep báldudagájt ja náv vil
- doarjjot álgadimijt ma ulmutja ja luondo rasjesvuodav Sámeednamin binnedi; buojkulvissan biejadimev ja adnemav unnep ádstuhttem enersjiddjagáldojs
- duohtan dahkat elfábmoávkkima unnedimev Sámedikke kontávrrájn
- gehtjadit Sámedikke barggij mannamdábijt (degu mannamvuogijt, hotellajt)
- biedjat standárdijt ábnasoasestime hárráj Sámedikke kontávrrájda (degu KRAV ja rievtesvuohamierkkidum biebbmo, FSC sertifiseridum muorrabuktaga, birásmierkkidum páhperbuktaga ja náv vil)

Biebbmo: *Sámedigge galggá arvusmahttet ja*

- ávdđánahttet sáme biebbmogárvvimávdedimev, vijdepgárvvimav (goappátjagá kvantitájta ja moattevuohta)
- lasedit ávkkimav jahkeájggehiebadum ja luonduk biebbmos (degu slow food)
- vuostedit genetak rievddadum oassásijt
- oasstet biebmajt majt ep Sámeednamin máhte gávnnat ja ma galggi ekologagit dagádum ja rievtesvuohamierkkidum árrot

Áládusá: *Sámedigge galggá ávdđánahttet ja arvusmahttet vijdep ávdedimev*

- moattelágásj smávep nanos sáme vidnudagájs
- sáme átsádimes ja oassálasstemis dálásj átsádime birra degu dal vijdep boatsojsujto ávdedimev (gárvvim dálkádakrievddadimijda, birásbuorep alternatijva boatsojbargon, ávdedibme hiebadum tjuottjudushámis)

Varresvuohhta: *Sámedigge galggá huksat ja doarjjot buorep barggobirrasav mijá álgoldis ja sisnep varresvuohhtaj.*

Oahppam: *Sámedigge galggá barggat vaj oahppamplána ja skávlláplána gehtjasti mijá árbbedábak máhttudahkaj ja Sámedikke birásvuojnnuj.*

Buohtaárvvvo: *Sámedigge galggá oassálasstet dasi vaj gájkka sáme giehtaduvvi buohtaárvujn váni álldarij, barggij, árromsadjáj jali sjárvváj gáhttjamis. Sámedigge dan nali vuoset ietjas buohtaárvvoprográmmaj.*

Tjuottjudus: *Sámedigge galggá diedojt lánudit ietjá álgoálm mugij luonndoluohkkotjuottjudusá vuogij hárráj.*

Duv ávdásvásstáduš

Oasseulmme Luonndo:

Sámedigge duv gáhttju

- várrogisát luonndoluohkojt ávkkít
- suoddjit gájklagásj slájaj viessombirrasijt ja ekosystemav
- garvvet tjátjij, jiekkij, jávriij ja tjátjádagáj duolvvimav
- binnedit ilmmeduolvvadimijt
- ávkkít motávrrávuojánijt vuogijn mij ednamij dássjidimev binnet
- luondov rájnnasin adnet bátsidisájs ma e dássjána
- adnet ábnnasijt ma e biologak moattevuodav jali ulmutjij varresvuodav ájte

Oasseulmme Sáme

Máhttudahka:

Sámedigge duv arvusmahttá

- guoradit ietjat viessomav ja árggadábij, ja adnet árvuk sáme máhttudagáv gájkka lábdájn
- oassálasstet átsádimprosjevtajda sáme máhttudagá birra
- áhpadit sáme máhttudagáv ietjat mánájda ja mánájmánájda (boahhte buolvajda)

Oasseulmme Balánseridum

Ávdedibme:

Biebbmo: *Sámedigge duv gáhttju*

- ietjat biebbmodábijt gehtjadit ja sáme árbbedábe bárrámábnnasijt ávkkít
- bárrát náv edna jahkeájggehiebadum luonduk biebmov gák máhttelis
- vuornnot genehtak rievddam buktagijda

- huksat vaj oasstobiebmoma e Sámeednamin gávnnu li ekologagit dagádum ja rievtesvuohtamierkkidum

Enersjiddja ja doalvvom

Sámedigge duv gáhttju oassálasstet mijá rahtjamijda rasjesvuodav Sámeednamin binnedittjat, ja enersjiddjadárbov ietjat viessomin unnedittjat. Oassálasstet máhtá gá

- motávrrávuojánijt binnebut aná
- ratjá birásbuorep báldudagáv adnet
- elfámoadnemav ietjat vieson ja dájman unneda
- guorada ietjat mannamdábij (degu mannamvuojánij, hotellajt)
- alla rávkalvisájt aná gá oasesta, buojkulvissan máhtá välljit
  - bájke biebmov gá gávnnu
  - KRAV- ja rievtesvuohtamierkkim biebmov
  - FSC-sertifieridum muorraábnnasijt
  - birásmierkkim páhperbuktagijt
  - birásmierkkim hájmmabuktagijt ja náv vil
- elfámov nanos enersjiddjagáldojs adnet jus dujna välljimáhttelisvuoda li
- guoradit ietjat viessomdábijt mijá sáme viessombirásprogramma milta

Áládusá: *Sámedigge duv sihtá miellodit oassálastatjit nanos vijdepávdedibmáj sáme áládusájn gá*

- ietjat dájman barga nanos ja várrogis vuogijn

- oassálastá sáme átsádibmáj muhtem älädusáj birra, buojkulvissan ällösujto, joarkkagárvvim buktagij, ja náv vil
- dujna l gärdädímájádus mejt äjn dagá, buojkulvissan.
  - unnedit ietjat oasestimev
  - rahtjat älleláhkáj ädäsísadnet árvuk substánsajt ma álu bátsidissan gáhtjoduvvi, buojkulvissan: muora, kompásta, ja ienebu
  - ädäsísдахkat gájkka majt ij máhte ädäsísadnet (jus máhttelis)

Varresvuohta: *Sámedigge duv hástá oassálastátjit ussjolmisáj ja álgadímij vaj mijá fysikkak ja psykososiálak barggobirás la varresvuohtaj náv buorre gák máhttelis*

Buohtaárvo: *Sámedigge duv gáhttju oassálasstet vaj gájkka sáme giehtaduvvi buohtaárvugit váni älldarav, bargov, árromsajevo jali sjiervoev gáhttjamis. Sámedigge ietjas buohtaárvovoprográmmaj vuuset.*

Gájkaj ávdásvásstádus

Muhtem ulmijt ij máhte ället ietján gá várrögis dago ja aktisasjbargo tjadá gájkka oassálasstij Sámeednamin, buojkulvissan vierttiji Svieriga ráddidus, fábmudagá, vidnudagá ja iehtjáda, aktanbarggat ja ávdásvásstádusáv válldet nanos ávdedimes. Sámedikke vuorodime li dá:

Oasseulmme Luonndo:

Vuobme: *Sámedigge ájnnsin adná*

- vuovde ja vuome alla biologak árvoj lágas suoddjiduvvi (vuome hábme, biologak moattevuohta, visstesaje ja aktijidime ietjá ájnas guohtomednamij galggi suoddjiduvvat)
- vuobmebarggoávdeldime ma li juorrulahte ja vahágin luonndobirrasij unneduvvi
- sáme kultuvrrabirásárvo árvvon aneduvvi
- sáme dälusj ájge ávkkim ja árbbedáhperiektá árvvon aneduvvá

Duottar/Várre: *Sámedigge ájnnsin adná*

- sierraláhkáj árvuk bájke mijá kultuvrraj ja älädusá suoddjiduvvi nággimij ja ietjá ráfeduhttemij (CBD, Akwé Kon njuolgadásá)

- ávdeldime mijá älädusájda nanniduvvi ja suoddjiduvvi

Ájmno: *Sámedigge oalle ájnnsin adná ájmno l rájnas vaj ulmuttij, juhtusij ja sjattoj varresvuohta ij vahágahteduvá*

Tjáhtje: *Sámedigge tjervas ájnnsin adná*

- tjátjádagá e vil ienebut rievddaduvá
- guole gádosaje ja luonduk vuodjamgäjno suoddjiduvvi
- tjátjijs, jiekkijs, jávrijs ja tjátjádagájs duolvvimav garvvet
- vuodotjáhtje duohta ja nanos juhkamtjätjev anot

Älles ednama:

Luondo biejsstem la biologak moattevuoda suoddjidime vuosstij. Ednamdimensjávonná ja danen ällesvuohtavuojnno, vaj ednama vierttiji aktantjanádum, vaj juhtusa ja sjatto máhtti labudit ja guhkes ájggáj luondon viessot, la

sierraláhkáj ájnas. Oalle ájnas vaj giedjega ja miehtseielle galggi máhttet viessot dáj udnásj háhppelis stuor dálkádakrieoddamij guoran.

Sámedigge danen tjervas ájnnasin adná

- árbbedáhperiektá mijá áládusájda árvvon aneduvvi
- várrogis ja nanos ávkkim duohtan sjaddá
- ienep stuor dássjidime náhki
- aktisasj ednamij sieradibme ja ádå infrastruktuvrra dáhkkiduvvá ber gå ij ávvå gåktuk ietjá maná
- aktisasj jáhtemgäjnoj boatsojäládusá dárbbuj árvvon aneduvvi

Moattevuohta: *Sámedigge ájnnasin adná*

- biologak moattevuohta ednamin ja ekosysteman suoddjiduvvá;
- slájaj viessombirrasa ja ekosystema ja daj dájma ja prosessa suoddjiduvvi
- gájkka luonndoluohkojt ávkkit guhkesájggásasj nanos vuogijn
- urudispolitijkka boatsojsujttobájkijn várrot biologak moattevuodav
- smávjudosbivddo ja guollim galggá várrogisvuohtaprinsijpa milta

Selgadis birás: *Sámedigge ájnnasin adná*

- várrogisvuohtaprinsijppa gullu majt ájn dahkap (bátsidisbinnedibme!)
- ruvábut vahágis ábnnasij hiejtet
- luonndobirás rájnnasin aneduvvá gádodik bátsidisásj ja ábnnasijs ma ájttet máhtti biologak moattevuodav ja ulmuttjij varresvuodav
- gárddádímájádus gullu gájkka dájmajda
  - oasestimev binnedit
  - állásit ádåsisadnet árvuk substánsajt (ma álu bátsidissan gáhtjoduvvi, buojkulvissan: muora, kompåsta, biogåssa)

- ádåsisdahkat gájkka majt ij máhte ádåsisadnet (jus máhttelis)

Oasseulmme Sáme

Máhttudahka:

Sámedigge tjervas ájnnasin adná:

- Miján la ájnas sadje dálkádak- ja birásvihtanin rijkajgasskasasj ja rijkak
- lábdån.
- Sáme árbbedábak máhttudagáv árvustallat luonndo- ja ednamåtsådallama buohta.
- Mij aneduvvap buohtaárvugin rádijn ednamávkkima/dássjidime bále Sámeednamin.
- Bivddo- ja guollesujttobájkijit labudiddje asstoájggeviessomij galggá hábbmit sámij álgadime milta majt sáme ietja tjuottjodi

Oasseulmme Balånseridum

Ávdedibme:

Sámedigge tjervas ájnnasin adná ja galggå barggat vaj:

- ájggom ja mårårdus mij midjij gullu vuolggå mijå biråsvuojnoss ja mijå ednam- ja tjåhtjedårbojs. Daj rámaj sinna la dárbbu tjuottjudushåmijit nanos båkålasj fåmujn dahkat.
- Prinsijppa *ålovåvkkimis* aktan bisso ja guhkesájggåsasj ávkkimijn la låjddijiddje gájkka åjggombålij.
- Álkkes anedahtte sosiålak ja biråsboadosanalysa tjåleduvvi.
- Álggoålmmugij®standårda nanniduvvi etijka ja birrasa håråj ålgadijn ådå industriddjadåjmaj (råggåma ja ienebu).

- Sáme vuojnno ájnnasin sjaddá riikkak ávdedimságastallamijn (aktan bieggafábmoájggomij, rággámij ja álobuj).
- Bájkálasj tjuottjudus luonndoluohkojs (smávjudosbivddo, suoddjimpárka, turissma, ja ienebu) vuoroduvvi.
- Buorre aktisasj barggo rájáj badjel.
- Gruvvadoajmma ja dássjidibme enersjiddja diehti (tjáhtjefábmo, bieggafábmo ja álobu) hiebaduvvi ekologiddjaj ja sáme kultuvrraj ja äládushábmáj.

Enersjiddja ja doalvvom: *Sámedigge tjervas ájnnasin adná vaj viessomvuohke allafábmodárbujn lájteduvvá, ja rávkká danen ráddidus*

- dahká álles ájggomav nanos enersjiddjadahkuj Sámeednamin

- barggá vaj atomafámujn jali radioaktijvak ábnnasij hiejtti.

Äládusá: *Sámedigge tjervas ájnnasin adná*

- tjoahkkidum ávkkim sáme árbbedábak árudagájn la ekologak systemaj buohtamaj sinna äládusá li (dajna gá gierddis boatsojsujtto, bivddo, guollim ja ednambarggo dárba guhkesájggásasj luonndoávkkimav)
- ednama ja tjátje Sámeednamin vuostatjin gávnnuui mijá äládusáj dárbojda
- ávkkima ja dássjidime ednamijs ja tjátjijs e sáme äládusájt dássjida
- gájkka dájma li nannusa ja várrogisvuohtaprinsijpa milta
- bájkálasj buvtadimev arvusmahttet ja gájkka suorgijn tjadádit.

4. Ájggepládna – Dahkoprogámma 2009-2012

2009-2011

Sámedigge biedjá aktijdiddjev Sámedikke birásbarggij

Sámedigge vuodot gájjkásasj stivrrimjuohkusav mij galggá

- tjielggit ulmij vuorodimij
- tjielggit ájggerahtjalisvuodav (makkár oasseulmij máhtá állet gässta ja goassa?)
- mierredit vuogij ja návot buojkulvissan merkaj buorremannama diehti (kvalitatijvak ja kvantitatijvak miehtim: gásk diehtep mijás la buoragit mannam?)
- ruoptus miehtijiddij ja dábdomerkaht ulmijda tjadnat
- giehpedit barggoárvustallamav mannela

Stivrrajuogos galggá ájadallat makkár ásadusáht tjadáht, makkár gáhpustallamij, hiebalgis stipendáht, ja ienebujt. Stivrrajuogos ájggeplánav dahká.

Gájjkásasj vuoge ja lávke:

- *Ávkkij* ássjedábdij sierra diehtoj jali buktáht ábnasijs gávnat gá l dárbbo.

- *Tjoahkkij diehtoj ja dahkat* populerradiehk ábnasiht sáme viessombirásvuojno/ulme hárráht.
- *Hádjat diehtoj* sisi ja álggolij radio, internehta, filmaj, media, semináraj baktu, ja ienebuj.
- *Organiserit miellodahtte ja áhpadahtte ásadusáht* sierralágásht lábdáht ja sierra ulmmejuohkusijda.
- *Vármádagáv* dahkat rijskak ja rijskajgasskasasht aktisajbarggij.

2012

Árvustallam ja vijdepávdedibme:

Stivrrajuogos árvustallamav lájddi ja átsáht jus mijás buoragit manná majna barggap. Makkár miehtijiddje vuosedi buorre rievddadusáht majt háhttu rievddadit? Gásk galggap vijdábut mannat?

4.1. Ulmmejuogos 1 Sáme sebrudahka

Ájggom

- Vijdedit vuojnov ja vuosedit gåk birásássje guoskadi gájkka mijá viessomij bielijda
- miellodit sáme viessombirásvuojnov ja álgadimev sáme sebrudagán
- álggugj biedjat birásálgadimijt muhtem lábdájn sáme sebrudagán

Ulmme

- Sáme sebrudahka barggá birrasa buorráj ja gávnna áda gájnojt vijdábut ávdeduvvat
- Sáme dájma/áládusá/buktaga vuojnnusij báhti ja dábdusin sjaddi "birásbuorebu, nannusa, smidá"

Sámedikke ánburgge

Diededit - miellodit - bälostit

Dájma 2009 – 2010

Háje diedoijt buojkulvissan diededimij Sámedikke webbabielen ja Sáme Diededinguovdátjin, ja artihkkalij avijsajn, radio ja TV-gatjádallamij baktu.

Álge ásadusplánimijn ja organiserimijn miellodahte ájggomijn vuodovuojnov rievddadittjat ja rájáj badjel aktan bargatjit (buojkulvissan rijkajgasskasasj konferänssa) temájn sajijdahttem (buojkulvissan Helena Norber-Hodge, Winona LaDuke, Robin Kimmerer) Konferänssa 1 áramusát gidán 2010.

Dájma 2010 - 2012

Tjalmmat gasskarijkasasj ásadusájt Sámeednamin 2011 (buojk. Earth Day). Ájggom la vuojnedit sáme nanosvuohtadájmov, dábdodo- ja diededimládnomav álm mugij ietjá rijkas gudi li álgadam sámmiláhkáj, ja álgadit miellodahte (aktijsasj)bargov.

Dahkat unnep barggojuohkusijt tjoavddusijt gávnatjit, oajvvadásájt, ájggomijt ... buojkulvissan biebmo hárráj, enersjidja, oahppama, átsádime, nuorravuoda, varresvuoda, bájke tjuottjudus ja náv.

Dahkat ájggeplánav boahhte gálmá jáhkáj.

4.2. Ulmmejuogos 2 Sámedikke doajmma

Dát ulmmejuogos sisadná Sámedikke prográmmabargov gájkka ássudagájn.

Ájggom

- Systemáhtak integrerim Sámedikke dájma birásbargos ja birásájádusás
- Miellodit sáme viessombirásvuojnov ja álgadimev

Ulmme

- Sámedikken la buorre integreridum njuolgadásdoajmma tjielgga birásmiehttijiddjij ja vuojnoss birásdábdomerkaj álles doajmmaj
- Sámedigge agev birásbielev tjuovggi aktisasjargon iehtjádij

Sámedikke ánburgge

- Diededit ja álgadit prosessav ietjas dájma sinna
- Hássat njuolgadásdájma miehttijiddjij ja dábdomerkaj (doajmmaapládna "háhttu"nävoj
- Rávkalisájt adnet aktisasjarggijda ja ietjas barggijda
- Dájma

Dájma 2009 - 2012

Vuododit barggojuohkusav dájma sinna mij prosessav álgon jádet (juogos galggá gávnnut dasik njuolgadásá li dagádum ja bargge li álles ávdásvástádusáv válldám integrasjavná birásbielij ávdás).

Diedojt tjoahkket ja diededimij buktet:

Giehpedit diededimij gávnnot ja dahkat álkkes dádjadahte ábnasij sáme birásvuojno/ulme milta, buojkulvissan.:

- Oajvvađit gáik ienebut birrasa buorren máhtá viessot, gáik vidnudahka máhtá fábmogabbon sjaddat

- Adressa/diededime gáik máhtá ietjas birásbuorev miehttit
- Lista diedoj birásbuorre ábnasij, teknijka, vádálasj ábnasa
- Lista adressaj ja aktavuodaj buktijda ja vidnudagáda gej vuojno li birrasij buore
- Lista diedoj ábnasij birra ma li birrasij buore (ja adressa) ma li hiebadum muhtem áldusdárbojda, (degu boatsojsujtto, duodje, turissma
- Vuoge/háme várrogisát ávkket buojkulvissan vuojánij/báldudagájt/aktisasjvuodjemij ja álobujt
- Diededibme ruhkegiehtadallamij

Álgadit njuolgadásbargov aktan Sámedikke ássudagájt barggojuohkusijn. La tjervas ájnas gáik njuolgadásájt ja miehttijiddjij dahká. Barggij galggá ávkket gá juoga sidjij guosská, sijá máhttudagá, ussjolmisá ja dábdot li ájnasa vaj prosássa buorre sjaddá. Gájkka njuolgadásájt vuodo galggá sáme viessombirásvuojnno ja birásulmme árrat.

Njuolgadásájt galggá dahkat buojkulvissan:

- sáme átsáđibmáj árbbedábe máhttudagá hárráj
- biednikdoarjjagij/doarjjagij/biednikluohkkuj ednamdáfoprográmma
- boatsojáládussaj birásbálka milta, boatsojáláduslágaj, dahkat gergasvuodav boatsojáládussaj
- gájkka áldusáda vaj tjuovvu lága birásrávkalisájt stáhtas
- doarjjagin nanos vidnudakávdedibmáj

- dájddagij, ednambarggij, ietjá
äládušájda

Sámedigge galggá friddjavuodav ja máhttudagáv vaddet ulmijda állet duohta ájggeráma sinna (buojkulvissan akta vidát rávkalvisás viertti állánit 2009, guokta vidát rávkalvisás jagen 2010 ja náv). Dat vaddá máhttelisvuodav biednikáhttsijda oajvvadit ietjasa ávdeldimijt aj. Árvvon adnet oajvadisájt jus li hiebalgisá ja buore. *Arvusmahttet* ádá ussjolmisájt ja prosjevtajt ma ulmijt doarjju.

Arvusmahttet átsádimprosjevtajt ma gulluji dálkádakrievddadimijda ja tjuovvusijda sáme älädušáj ja sebrudagáj hárráj. Sámedigge aj galggá *arvusmahttet*

átsádimprosjevtajt sáme máhttudagá birra ma nanosvuohtaj gulluji.

Vuododit stuoda ulmmejuohkusav dájma sinna mij ávdásvásstádusáv birásbarggij boahhteájge válldá (binnemusát akta ulmusj juohkka kontávrrádájman Sámedikken).

Dájma 2011 - 2012

Bargov árvustallat ja vijdábut bargov ávdedit, dahkat ájggeplánav (aktan barggijplánajn) boahhte gálmá jahkáj. Barggojuogos árvustallamav lájddi ja átsát jus mijás buoragit bargujnam manná. Makkár miehtijiddje vuosedi positivak rievddadimev? Mij hähttu rievddaduvvat? Gák galggap vijdábut barggat?

4.3. Ulmmejuogos 3 Sámedikke tjuottjodibme

Dán ulmmejuohkusij gulluji Sámedikke virggeaddne ja sijá árgga Sámedikken.

Ájggom

Systemáhtak integrerim
birásdimensjavnás Sámedikke dájman.
Guovddelin li oasseulme balánseridum
ávdeditibme gánná ietjas
lahkabirrasin/barggosajen snivvi.

Ulmme

- Sámedikke bargge boannoddi
prosessav ietjasa ussjolmisáj
- Sámedikke bargge doajmmi
ambasaderran ja ávddágávván
- Sámedikke doajmma dábdusin sjaddá
ávddágávván nanos fábmudahkaj
(birásertifieridum doajmma?)

Sámedikke ánburgge

- diededit, áhpedit
- rávkkat (várrogisvuodajn)
- hássat miehttijiddjijt,
"háhttu"návojt, njuolgadusdájmajt
- ávddágávvá

Dájma 2009 – 2010

Diedojt tjoahkkijt, diededitibme.

Aktelis dájma diedoijt laseditjtat, maj
baktu oarev oadtju rievddam
viessomvuohkáj, buojkulvissan filmaj ja
lágádallamij baktu, ja iejvvidimij barggij
majda ietjá bargge oassálassti ussjolmisáj
ja iesjmiedogis vággegogisvuodaj.

Áhpedit barggijt - Dájmalasj oassálasstem
galggá prosessa vuodo árrat. Bargge
galggi viehkken huomáhit, ja viehkedit
doajmmaplánav vuorodit ja ávdedit.

Ássjedábdijit ávkki gá áda máhttudagáv
dárbaht teknikkak tjoavddusij hárráj.

Enersjiddja

- Gállám: gehtjadit
buojkulvissan ávdeditimijt
kontávrrán degu dal datávrráht,
tjuovgajt, lieggasav;
- Enersjiddja: gehtjadit makkár
enersjiddja aneduvvá, gávnnuji gu
buorebu?

Doalvvoma ja mano

- Mannamdábe (binnedit manojt gá
máhtta, buojkulvissan
tjáhkanimaktijdime hárráj,
aktanvuodjem)
- Doalvvomvuoge (doalvvomválljim
(vadtset > tága > bijlla >hálediddje)
- Hotállaválljim (svanenmierkkidum
gá máhtta ja náv vil).

Gärdádimprinsijppa

Guoradit kontávrráábnnasijt
(ádásisdagádum/svanenmierkkidum
jahkeájggehiebadum buktagijt,
elektronikkav, FSC-sertifieridum
muorrabuktagijt); binnedit vádálasj
ábnnasijt; gállámdábijt, biebmov, (bájke,
jahkeájggehiebadum, KRAV,
rievtesvuohtamierkkidum); varresvuodav
(ábnnasa, binnedit vádálasj ábnnasijt,
doalvvom) ja ienebu.

Dájma 2011 – 2012

*Árvustallat bargov ja ávdedit aktisasj
ájggeplánav* boahtte gálmá jahkáj (aktan
hiebadimijn, buoredimijn)

5. Budjähitta 2009-2012

BUDJÄHTTA	2009	2010	2011	2012	Totalt
Gájkkasasj dájma					
Stivrimjuogos	200000	200000	200000	200000	800000
Áhpadus & seminára	50000	50000	50000		150000
PR ja diededimábnasa	200000	200 000	100000	100000	600 000
Biráskonsulta/ássjedábdde	150000	100 000	100000	50000	
Internáhttavuosedibme	50 000				50 000
Oassegálo	650 000	550 000	450 000	350 000	1 600 000
Ulmmejuogos 1					
Dáhkkidibme org, tjielde ja seminára	300 000	100000	100000	100000	600 000
Rijkajgasskasasj ásadusá		500 000	500 000		1 000 000
Diededimábnasa	100 000	75 000	75 000	75 000	325 000
Oassegálo:	400 000	675 000	675 000	175 000	1 925 000
Ulmmejuogos 2					
Barggojuogos					0
Áhpadus	100 000				100 000
Prográmaplána					0
Oassegálo:	100 000	0	0	0	100 000
Ulmmejuogos 3					
Barggojuogos					0
Áhpadus	100000				100 000
Ietjá dájma					0
Oassegálo:	100 000	0	0	0	100 000
Organisásjávnná					
Prosjáktalájdiddidje	555 000	666 000	680 000	700 000	2 601 000
Kontávrrásadje	40 000	48 000	48 000	48 000	184 000
Kontávrrárusta	25 000	10 000	10 000	10 000	55 000
Mano ja árrom	150 000	150 000	150 000	150 000	600 000
Telefávnná, kontávrráábnasa, pávsstágálo, ja álobu	30 000	30 000	30 000	30 000	120 000
Oassegálo	800 000	904 000	918 000	938 000	3 560 000
SUMMA GÁLO					
SISIOASSTEMA					
Datávrrá, prográmma, mobiillatel, digitála gávvar ja álobu	50 000	10000	10000	10000	80 000
SUMMA SISIOASSTEMA	50 000	10 000	10 000	10 000	80 000
PROSJÁKTAGÁLO ÁLLÁSIT	2 100 000	2 139 000	2 053 000	1 473 000	7 365 000
BIEDNIGAHTTEM					
Ávddánahttembiednikluohkko	2 100 000 kr	2 139 000 kr	2 053 000 kr	1 473 000 kr	7 365 000 kr
ÁLLES BIEDNIGAHTTEM	2 100 000 kr	2 139 000 kr	2 053 000 kr	1 473 000 kr	7 365 000 kr

6. Gáhttjom

Állestjáhkanibme mierredij gálgádismáno 2003 gáhttjot stivrav Sámedikke birásvuojnov ádástuhttet, ja dat ádástuhttem birásvuojnos sáme biráspolitijkak prográmmav dahkat.

Állestjáhkanime bagádis

Állestjáhkanimen Sámedigge mierredij moarmesmano 21.b 2008:
Gáhttjot stivrav biráspolitijkak prográmmav dahkat, bievddagirje nr 2003: 3, § 52.4, ja

7. Ávdep sáme birásbarggo

Sáme rijkkaorganisasjavná álggin organiseridum sáme birásbargujn barggat. Álgos gáhttjin ienemusát luonndobirrasij ja ekologak ávdeldimijda suoddjitit sáme áladusájt. Mañnela li sáme organisasjavná ájn ienebut bargojt birrasa hárráj álgadam. Nuorttarijka Sámekonferensan Áren 1986 dáhkkiđuváj birásprográmma suoddjitit ja ávddánahtátjit birrasav Sámeednamin. Svieriga Sámedigge vuosedij 1995 ietjas "Redovisning av Sametingets miljösyn". 1995 Svieriga Sáme Rijkkalihtto dagáj birásdahkoprogammav: "Samiskt Vägval" giehpeditjtat tjieldiv sijnep bargov birás- ja demokratiddjaássijn. Valla SSR ittjij ienebuv dajna barga.

Sáme birásbarggo jádeduvvá álkke diehti aj moatten hámen gánná li ságastallama politijkkárij ja ietjá ednamávkkiđ ávdástiddij gaskan. SSR oassálasstám la dagádiv svieriga FSC standárdav gierddis miehtsebarggij ja álgo rájes árrum stivrav svieriga FScan. Sámedigge ja Sámeráde libá ájn vil doajmmam gasskarijkasaj prosessan muhtem ásj girjes Konventionen om Biologisk Mångfald mav li tjadádam, buojkulvissan artihkal 8j mij la álgoálmugij oassálasstema birra luonndoluohkotjuottjudusan, árbbedábak máhttudagá birra ja álobuj. Mañemus 15 jagte li ienemus tjielde

vaddet állestjáhkanibmáj mierredittjat mañemusát guovvamánon 2009.

Tjadádibme

Prosásá tjadáduváj tjuovvo háme milta:

- Juogos vidájn ulmuttijn lij sáhkáráđđnan ja referánessajuohkusin
- Prográmmatjálle prosjáktavirgijn bargaj ragátmános 2008 guovvamánnuj 2009.

tjadádam ietjasa birásbargojt.

Buojkulvissan li vihtta tjielde Jämtlándan aktan väráltluonndofondajn barggam ja tjadádam Agenda 21 prográmmav (1996). Idre ja Mittádalena tjielde barggam libá ISO (14001) sertifierimijn ja tjadádam dájmalasj birásbargov dalloj. Álla sij állim sertifierimav dajna gá ilá stuor vuorrádisvuodajt duosstun gá galggin boatsojáládušájn aktijdit. Náv gáhtjodum Jämtlándavuoge (Tássásenhábme) ulmme I gierddis smávjudosbivddohámev dahkat gánná bivddo aktan boahtsuj ja ietjá juhtusij várijn hiehpá. Moadda priváhhta sáme vidnudagá li ietjasa sertifierim *Naturens Bästa* dábdomerka milta (bujkulvissan Ajvin Site, Vägvisaren, Nutti Sami Siida AB, ja náv vil). Dan nali boahotá vil smidás barggo Laponian - bájkke mij sjattaj UNESCO väráltluonndo- ja kultuvrrárbbe 1996. UNESCO nammadibme dagáj sierra ávdeldimij tjieldiv birásbarggij. Aktse tjielde li bargov dájmalattjat jádedam prosessa álgos 1999.

2002 birásgiehtagirje Sámedikke doajmmaj dagáduváj. Gájkka svieriga fábmudagá li velgulattja dakkár teknijkak dokumentav hássat mij duohtan dahká buorre birásdájnav birásbálka milta.

8. Referensa

- Adams, W.M. & Jeanrenaud, S.J. (2008) *Transition to Sustainability: Towards a Humane and Diverse World*. Future of Sustainability Initiative - International Union for Conservation and Nature.
- Allard, Christina (2006) *Two Sides of the Coin: Rights and Duties*. Doctoral Thesis, Luleå University of Technology.
- Arctic Council (2004) *Arctic Climate Impact Assessment Policy Document*. Issued by the fourth Arctic Council Ministerial Meeting, Reykjavik.
- Arctic Council (2006) *Sustainable Working Group Work Plan. 2006-2008*
- Balto, Asta. (1997) *Samisk baerneoppdragelse i endring*. Ad Notam Gylnedal AS, Oslo.
- Bohm, David (1992). *Thought as a System*. London: Rutledge.
- Chamberlin, J. Edward (2003) *If this is your land, where are your stories? Finding common ground*. Knopf Canada.
- Commission of the European Communities (2008) *The European Union and the Arctic Region*. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. COM (2008) 763 final
- Convention on Biological Diversity (2004) *Akwe: Kon Guidelines*. Secretariat of the Convention on Biological Diversity.
- Danell, Öje (2005) *Renskötrelsens robusthet – behov av nytt synsätt för att tydliggöra rennäringens förutsättningar och hållbarhet i dess socioekologiska sammanhang*. Ragnifer Report No. 10 (2005): 39-49.
- De Chavez, Raymond & Tauli-Corpuz, Victoria (2008) *Guide on climate change & indigenous peoples*. TebTebba Foundation: Indigenous Peoples' International Center for Policy Research & Education.
- Department of Conservation/Te Papa Atawhai (updateras fortlöpande) *Te Pukenga Atawhai. Te Kete a Te Rito*. Kursmaterial om Maori kultur för naturvårdsverkets anställda i Nya Zeeland.
- Fabricius, C., C. Folke, G. Cundill, & L. Schultz (2007) *Powerless spectators, coping actors, and adaptive co-managers: a synthesis of the role of communities in ecosystem management*. Ecology and Society 12(1): 29.
- Holthaus, Gary (2008) *Learning Native Wisdom*. The University Press of Kentucky.
- Hopkins, Rob (2008) *The Transition Handbook – from oil dependency to local resilience*. Green Books.
- Humayun Kabir, Dewan Muhammad & Hossain, Jakir (2008) *Resuscitating the Sundarbans: Customary Use of Biodiversity & Traditional Cultural Practices in Bangladesh*. Forest Peoples Programme Publication, UK.
- Formas (2006) *Hållbar rennäring och övrig samerelaterad forskning*. Rapport 3:2006.
- Idre Sameby www.idresameby.se

- IPCC (2007) *Climate Change - An Assessment of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Valencia, Spain
- Kawhru, Merata (ed) (2002) *Whenua. Managing our resources*. Reed Books, Auckland.
- Kimmerer, Robin (2008) *The Rights of the Land. The Onondaga Nation of Central New York proposes a radical new vision of property rights*. Orion Magazine (issue Nov/Dec 2008).
- Kuoljok, Kerstin Eidlitz (1999) *Moder Jord och andra mödrar – föreställningar om verkligheten bland folken i norr och var syn på den*. Carlssons
- Kuhmunen, Gudrun & Sarri, Carina (2008) *Kan samisk traditionell kunskap överföras till en ny tid i den samiska förskolan, och i så fall hur?* Luleå Tekniska Universitet.
- Lindahl, Karin (Red.) (1999) *Mijá Ednam - Samebyarnas Laponiaprogram*. Jokkmokk.
- Lohman, Larry (Red.) (2006) *A Critical Conversation on Climate Change, Privatization and Power*. Dag Hammarskjöld Foundation.
- Lohman, Larry (2008) *Interview on climate change*. RePublic Magazine.
- Lopez, Barry (2007) *Faithkeeper, interview with Oren Lyons*. Orion Magazine (Jan/Feb 2007).
- Martin, Gary J. (2008) *Restoring Resilience*. Resurgence Magazine (Sept/Oct 2008).
- Meadows, Donella et al. (2004) *Limits to Growth – The 30 Year Update*. Chelsea Green Publishing Company.
- Miljödepartementet (2007) *Sverige inför klimatförändringarna - hot och möjligheter*. Klimat- och sårbarhetsutredningen. SOU 2007:60
- Millenium Ecosystem Assessment (2005) *Ecosystems and Human Well-Being. Synthesis*. Island Press, Washington DC.
- Naess, Arne (1981) *Ekologi, samhälle och livsstil*. LTs förlag, Stockholm.
- Nilsson, Christina & Nuttall, Mark (Editors) (2008) *Climate Change and Indigenous Peoples*. Indigenous Affairs 1-2/08 (International Working Group on Indigenous Affairs).
- Norske Samers Riksförbund (2008) *Miljöpolitiskt Program*.
- Norberg-Hodge, Helena (1992) *Ancient Futures: Learning from Ladakh*. Sierra Club Books.
- Norberg-Hodge, Helena (2000) *Shifting Direction - From Global Dependence to Local Interdependence*. Publication of the International Society for Ecology and Culture.
- Orr, David (1991) *What is Education for?* In Context #27: The Learning Revolution, Context Institute.
- Oviedo, Gonzales & Maffi, Luisa (2000) *Indigenous and Traditional Peoples of the World and Ecoregion Conservation* WWF International/Terralingua.
- Rennäringspolitiska kommitténs betänkande (2001) *En ny rennäringspolitik – öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare* (Del 1 och 2), SOU 2001:101
- Samernas Riksförbund (1996) *Samiskt Vägval; Agenda 21 - Handlingsprogram i Miljö och Demokratifrågor*. Umeå.
- Samerådet (1991) *Samerådets Miljöpolitiskt Program*. Samerådet.
- Sametinget (1995) *Miljösyn*. Sametinget
- Sametinget (2003) *Miljöhandbok*. Sametinget.

Sara, Mikkel Nils (2004) *Samisk kunskap i undervisning och läremidler*. Hirvonen, Vuokko (red) Samisk skole i plan och praksis. Karasjok: Författernes Förlag.

Smith, Tuhiwai Linda (1999) *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples* Zed Books.

Svenska miljömålen (2008) www.miljomal.nu www.regeringen.se/sb/d/2055

The Kimberley Declaration (2002) International Indigenous Peoples Summit on Sustainable Development. Khoi-San Territory – Kimberley, South Africa.

Tunón, Håkan (2004) *Traditionell Kunskap och lokalsamhällen – artikel 8j i Sverige*. Centrum för Biologisk Mångfald, Uppsala.

Turner, Nancy J. (2008) *Lessons of the Birch*. Resurgence Magazine (issue Sept/Oct 2008).

Utsi, Paulus (2000) *Följ stigen*. DAT.

Utsi, Paulus (1974) *Giela Giela*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Utsi, Per Mikael (2007): *Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen – relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*. Sametinget, Kiruna & Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

Världsnaturfonden (1996) *Agenda 21- Fem samebyar I Jämtland*. WWF Rapport Nr. 2:96.

Wackernagel, Mathis & Rees, William E. (1997) *Unser ökologischer Fußabdruck. Wie der Mensch Einfluß auf die Umwelt nimmt*. Birkäuser, Basel.